

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2017

Redactie:

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

JAARBOEK 2017

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2017

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

- Uitgave:* Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl
- Redactie:* Bert van der Lingen
- English summaries:* Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
- Lay-out:* Ewout Korpershoek en Arjan de Haan, DDG 's-Graveland
- Druk:* DPN Weurt
- Voorzijde omslag:* Pijp met carotte en naakte vrouw met tekst: 'Pipe Gambier' en 'Tabac de Paris'. Gambier, Givet.
Collectie en foto Arthur van Esveld.
- Achterzijde omslag:* Tegeltabelau met handelsmerk en producten van C. De Rijk & Zoon. Gouda, Ivora, 1920-1926.
Collectie en foto Arjan de Haan.

ISBN: 978-90-801138-8-6

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Opmerkelijke vondsten uit de 17de eeuw. Een gedraaide pijp, een steelfragment van een presentatiepijp en een vroege pijp met naamstempel Bert van der Lingen	9
Kleipijpen uit Friesland (2) Ewout Korpershoek	19
O Belgen! Wanneer gij Jantje Klaas zijn pijpje ziet rooken. Klei- en porseleinen pijpen van het Kamp bij Oirschot (gemeente Oirschot), 1832-1834 Jos Bazelmans, Michiel Purmer, Jan-Willem de Kort en Antoon Verspaandonk	41
Tabakspijpen uit een 17de eeus Vlaams vondstcomplex Jan van Oostveen	73
Kleipijpen uit een beerput aan de Groenendaal en uit de voormalige stadsgracht te Woerden, 1590-1870 Bert van der Lingen	81
Rajmond Théodore Comhaire een Belgische militair in Zeist, 1918 Bert van der Lingen	97
Het ging niet vanzelf. Over ontwerp en innovatie in de Nederlandse pijpenfabrieken in de 2e helft van de 20e eeuw, met nadruk op de laatste jaren van de Zenith Ruud Stam	103
Vrouwelijk naakt van Gambier Arthur van Esveld	113
Carottepijpen van Gambier Arthur van Esveld	119
Parijs, de thuisbasis van Gambier Arthur van Esveld	125
Nieuwe vondsten van pijpen uit de Gebrüder Ziegler catalogus Ron de Haan	141
Twaalf bladzijden uit een handelscatalogus van de Gebrüder Ziegler uit circa 1825 Ron de Haan	149
Bodemvondsten van pijpen uit Mali Piet Smiesing	171
Een Bamiléké pijp met drie ramskoppen uit Kameroen Ruud Stam	179
Aanvulling op ‘Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw’ en de mini-atuurpijpjes van Verwoerd Ruud Stam	183
De pijprokerstoel en een zeldzame 19de eeuwse pijprokerstoel in chinoiserie-stijl Ron de Haan	193
De firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam Bert van der Lingen	201
Snuiftabak, ‘het voedsel der neuzen’ Louis Bracco Gartner	221
English summaries	231

Een Bamiléképijp met drie ramskoppen uit Kameroen

Ruud Stam

In het PKN-blad 146 is een 33,5 cm hoge rituele Bamiléképijp afgebeeld met twee krokodillen en aan de bovenzijde gestileerde nagels van een luipaard.¹

Pijpen met dieren daarop of in de vorm van dieren zijn minder algemeen onder de pijpen uit Kameroen. De belangrijkste dieren die op, vooral rituele, pijpen voorkomen zijn het luipaard, de slang, de olifant en de buffel.² Niet altijd is op deze pijpen het onderscheid tussen een buffel en een ram goed te zien en beide dieren worden soms verwisseld.³ De buffel en ook de ram staan in belang op de vierde plaats. Dat op deze pijpen dieren worden afgebeeld heeft alles te maken met het feit dat dieren een voorname plaats innemen in de Afrikaanse mythologie en gezien worden als intermediair tussen de mens en de goden. Dieren worden meestal niet als geheel uitgebeeld en vaak zijn dierlijke en menselijke lichaamsdelen door elkaar gebruikt. Zo is een pijp waar de hoorns van de ram vastgehouden worden door menselijke handen een symbool voor macht.⁴

De Bamiléké die in het noordwesten van Kameroen leven zijn onderverdeeld in dorpen. Aan het hoofd staat een soort dorpskoning of chef, Fon genaamd. Bij tal van ceremonies heeft de Fon een aantal rituele voorwerpen bij zich staan, waaronder pijpen die zijn status onderstrepen, maar die niet behoren tot de regalia (voorwerpen die voor wereldse ogen de fundamentele onder de macht van de heerser zichtbaar maken).⁵ Zo symboliseert een pijp met een buffelkop de fysieke kracht van de Fon en zijn waardigheid als krijgsman. Hij is een Wambo, een man-buffel, een eretitel die aan hem wordt toegekend. De Fon omringt zich door belangrijke personen en geheime genootschappen met verschillende functies. Een van deze geheime genootschappen, op het gebied van het gewoonterecht, is een belangrijke religieuze, politieke en sociale structuur, die ook de macht van de Fon begrenst.⁶ Niet alleen de Fon, maar ook belangrijke personen hebben tijdens een ceremonie vaak pijpen bij zich staan, of roken deze. Pijpen met een ramskop zijn vaak van leden van de raad voor het gewoonterecht (de Kouang).⁷ In Kameroen werd zeer veel pijp gerookt.

Afb. 1. Voorzijde van de Bamiléké pijp met de drie ramskoppen. Collectie Ruud Stam, foto Arjan de Haan.

Helaas is dit nu grotendeels door de sigaret vervangen. In de jaren tachtig van de twintigste eeuw werd al de meeste in Kameroen verbouwde tabak door de Bastos fabriek opgekocht om er sigaretten van te maken.⁸ Vooral zelf verbouwde zware tabakken werden in de pijpen gerookt. Mannen en vrouwen rookten pijp, maar dit moest wel gebeuren in overeenstemming met iemands maatschappelijke status. De vrouwen rookten alleen kleine pijpen, zogenaamde reispijpen. Zij mochten geen pijpen met menselijke of dierlijke voorstellingen roken. Immers de versiering van de pijpen uit Kameroen was aan strikte regels gebonden. De gewone man mocht slechts pijpen met geometrische motieven roken, hoogwaardigheidsbekleders pijpen met dierfiguren en alleen de allerhoogsten in rang en de leden van de Koninklijke familie rookten pijpen met antropomorfe voorstellingen.⁹ De dieren op de pijpen hielden verband met of een familietotem of bijvoorbeeld het lidmaatschap van een geheim genootschap.

Ceremoniële pijpen werden vaak niet gerookt, maar tijdens de ceremonie wel met tabak gestopt. De twee hier besproken pijpen zijn dan ook niet gerookt. De fabricage van dergelijke pijpen was voorbehouden aan mannen.¹⁰

De pijp met de drie ramskoppen

De pijpen met ramskoppen komen in beperkte mate voor.¹¹ Ter vergelijking met de pijp met de drie ramskoppen (afbeelding 1-4) is afbeelding 5 opgenomen, waar een pijp met één ramskop is afgebeeld. Een pijp

Afb. 2. Bamiléké pijp met de drie ramskoppen (zijaanzicht). Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

Afb. 3. Bamiléké pijp met de drie ramskoppen (bovenaanzicht). Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

met drie ramskoppen is bijzonder en is in de literatuur niet gevonden. Deze zeer gedetailleerd uitgewerkte pijp is gemaakt van een licht roodbakende klei en heeft een donker bruine engobe. De pijp is 20,5 centimeter hoog en heeft twee ruimtes voor de tabak. De pijp is duidelijk zoörf met een menselijk lichaam en armen. De oren van de ramskoppen zijn in de vorm van bladeren uitgevoerd. Aan de onderzijde van de pijp is een gat om de tabakssappen weg te laten lopen. De insteek voor de (houten) steel, die grotendeels los staat van de koppen, staat nagenoeg verticaal. De datering van deze pijp is vermoedelijk eerste helft of midden van de twintigste eeuw.¹²

Pijp met één ramskop ter vergelijking

Op afbeelding 5 zien we een pijp met één ramskop en met een menselijk lichaam. De armen zijn extreem dun. De rechterhand wijst naar de grond en de linkerarm wijst omhoog. Ook deze pijp is gemaakt van licht roodbakende klei en heeft resten van een donkerbruine engobe en heeft eveneens een gat om de overtollige tabakssappen weg te laten lopen. De hoogte van deze pijp is 18 centimeter. Ook dit is een pijp van de Bamiléké en is vermoedelijk ook eigendom geweest van een lid van een raad voor het gewoonterecht. De pijp is in het begin tot het midden van de twintigste eeuw te dateren.

Afb. 4. Detail van de pijp met de drie ramskoppen. Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

Afb. 5a. Bamiléké pijp met één ramskop (zijaanzicht rechts). Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

Afb. 5b. Bamiléké pijp met één ramskop (vooraanzicht). Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

Noten:

- 1 Stam, 2015, p. 96. In dit artikelje wordt meer informatie gegeven over de Bamiléké.
- 2 Raty, 2012, p. 26.
- 3 Raty, 2012 geeft hier op blz. 36 een voorbeeld van.
- 4 Raty, 2012, p. 67.
- 5 Meyer, 1995, p. 169.
- 6 Notué & Perrois, 1984, p. 4.
- 7 Raty, 2012, p. 66.
- 8 Lecluse, 1985, p. 657.
- 9 Meyer, 1995, p. 165.
- 10 Meyer, 1995, p. 162.
- 11 Zie bijvoorbeeld ook Raty, 2012, p. 26, 66 en 67.
- 12 Deze pijp komt uit een oude Oost-Europese collectie en het is dus aannemelijk dat deze voor de Tweede Wereldoorlog verworven is.

Literatuur:

- Lecluse, J., 1985. *Pipes d'Afrique noire*. Tome II, Bruxelles, p. 653-714.
- Meyer, L., 1995. *Kunst uit Zwart-Afrika in het dagelijks leven bij ceremoniën aan de hoven*. Alphen aan den Rijn.
- Notué, J. P. & Perrois, L. 1984. *Contribution a l'étude des sociétés secrètes chez les Bamiléké Ouest-Cameroun*. Yaounde.
- Raty, F., 2012. *Significations symboliques et rituelles exprimées a travers la pipe dans le Grassland Camerounais*. Luik.
- Stam, R. D., 2015. 'Een reparatie van een Bamiléké pijp'. *PKN* 37 (146), p. 96-97.

Afb. 5c. Bamiléké pijp met één ramskop (zijaanzicht rechts). Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

English summaries

Een Bamiléké pijp met drie ramskoppen uit Kameroen / A Bamiléké pipe from Cameroon with three ram's heads

Ruud Stam

A large ritual Bamiléké pipe with three rams' heads is described and compared with another Bamiléké pipe with one ram's head. These pipes, from the first half of the 20th century, were used by leaders of the secret societies for customary law (the 'Kouang'). These societies limited and directed the power of the Fon's (local kings) in Cameroon and were important institutions in the field of religious, political and social structures in these societies. These pipes were placed before the dignitaries during ceremonies in the villages. Animals are important in the mythology of the Bamiléké. The ram and the buffalo are important symbols of power. The buffalo is often the symbol of the Fon and shows his masculine power as a leader and as a warrior (a 'Wambo'). These large pipes were seldom smoked during these ceremonies but mostly only filled with the strong black native tobacco.

